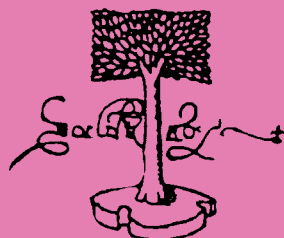

Año LV. urtea

135 - 2023

Urtarrila-ekaina

Enero-junio

FONTES LINGVÆ VASCONVM STVDIA ET DOCUMENTA

Hazitik liliak

Zenbait ekarpen euskal ikasketen ikerketan

Olatz Leturiaga Angoitia
Aitor Lizardi Ituarte
Iñigo Urrestarazu-Porta
(editore gonbidatuak)

Sumario / Aurkibidea

Fontes Linguae Vasconum. Studia et Documenta

Año LV. urtea - N.º 135. zk. - 2023

Urtarrila-ekaina / Enero-junio

HAZITIK LILIAK. ZENBAIT EKARPEN EUSKAL IKASKETEN IKERKETAN

Olatz Leturiaga Angoitia, Aitor Lizardi Ituarte & Iñigo Urrestarazu-Porta
(editore gonbidatuak / editores invitados / guest editors)

Hitzaurrea

Olatz Leturiaga Angoitia, Aitor Lizardi Ituarte, Iñigo Urrestarazu-Porta 7

Itxurazko egonkortasun linguistikoa eta hazkunde indexikala Bermeoko (lako) aldagaian

Azler Garcia-Palomino 11

Euskararen intonazioaren aldakortasuna: monografien ekarpena

Varun DC Arrazola 53

Jarraitu aditzaren erregimen-aldaketa testu akademikoen argitan

Sergio Monforte 69

Urigoitiko hiztegitxoari buruz

Asier Gonzalez Casado 101

Lizarrako gazteak: euskararen erabileran oinarritutako hiztun berrien profilak

Ainhoa Pardina Arenaza, Mikel Pérez González 125

Ama idazleak *Aitaren etxea* (2019) eta *Amek ez dute* (2018) eleberrietan

Aitana Albisua-Ortiz 151

Espazioaren eta ibiliaren errepresentazioak Pello Lizarralderen bi eleberrietan

Asier Urkiza Sánchez 175

Orixeren *Mireio* (1930). Literatura proventzarraren eta euskal literaturaren arteko zubia

Maialen Fernandez Martinez 205

Euskarazko bideojokoen azterketa deskribatzailea lokalizazioaren ikuspuntutik

Itziar Zorrakin-Goikoetxea, Maitane Junguitu Drona 231

Idazlanak aurkezteko arauak / Normas para la presentación de originales /

Rules for the submission of originals 277

Orixeren *Mireio* (1930). Literatura proventzarraren eta euskal literaturaren arteko zubia

Mireio (1930), de Orixe. Un puente entre las literaturas provenzal y vasca

Mireio (1930), by Orixe. The bridge between Provençal and Basque literatures

Maialen Fernandez Martinez

Euskal Herriko Unibertsitatea, UPV/EHU & Université Bordeaux Montaigne, UBM

maialen.fernandezm@ehu.eus

<https://orcid.org/0000-0002-9694-9821>

DOI: <https://doi.org/10.35462/flv135.9>

Ikerlan hau MHLI ikertalde kontsolidatua egiten ari den 1579-22 (Eusko Jaurlaritza) proiektuaren baitan egin da, eta horrez gain, Eusko Jaurlaritzaren Doktoretza Aurreko Programako laguntza (2022-2023) jaso du. Eskerrak eman nahi dizkiet editoreari eta errebisoreei, lan hau orrazten lagundu didatelako.

Jasotze data: 2022/10/24. Behin-behineko onartze data: 2023/04/20. Behin betiko onartze data: 2023/05/10.

LABURPENA

Frédéric Mistral Nobel Sariaren *Mirèio* (1859) Orixe itzuli zuen (Mistral, 1859/1930), *Euskaltzaleak* talde abertzaleko itzultzaileak, genero folklorista Euskal Literatur Sistemara inportatu nahi baitzuen, a) euskal literatura aberasteko eta b) abertzaletasuna sustatzeko. Toury-ren Metodo Konparatiboaren eta Lefevereren teoriaren eskutik, sorburu-testua eta xede-testua erkatuko dira, ondorioztatuz libreki itzultzen duela, xede-kulturako ideologiak (garbizalekeriak eta nazionalismoak) eta bereak (euskararen abstrakzioarako gaitasuna erakustea) bultzatuta. Itzulpen honi egotzitako joera domestikatzailea, ordea, Barallat i Falgueraren gaztelaniazko zubi-testuarengatik da.

Gako hitzak: Félibrige; Euskaltzaleak; Orixe; *Mireio*; itzulpengintza.

RESUMEN

Mirèio (1859), del Nobel Frédéric Mistral, fue traducido al euskera por Orixe (Mistral, 1859/1930), traductor del grupo nacionalista *Euskaltzaleak*. Ansiaba introducir el género folclórico en el Sistema Literario Vasco, para: a) enriquecer la literatura vasca, y b) promover el nacionalismo. Aplicaremos el Método Contrastivo de Toury y la teoría de Lefevre para comparar los textos origen y meta, concluyendo que Orixe tradujo libremente, impulsado por la ideología de la cultura meta (purismo y nacionalismo) y la suya (mostrar la capacidad abstractiva del euskera). No obstante, la domesticación atribuída a esta traducción se debe al texto relé castellano de Barallat i Falguera (1859/1882).

Palabras clave: Félibrige; Euskaltzaleak; Orixe; *Mireio*; traducción.

ABSTRACT

Mirèio (1859), by the Nobel Frédéric Mistral, was translated into Basque by Orixe, the main translator of *Euskaltzaleak* nationalist group. Through *Mirèio* (Mistral, 1859/1930), Orixe wanted to introduce Mistral's folklorist genre into the Basque Literary System to: 1) enrich it, and 2) promote Basque nationalism. Using Toury's Contrastive Method and Lefevre's theory, the source text and target text will be compared, concluding that Orixe translates freely, driven by the target culture's dominant ideology (language purism and nationalism) and his own ideology (showing Basque's abstraction capacity). However, the domestication attributed to it is due to Barallat i Falguera's Spanish relay text (1859/1882).

Keywords: Félibrige; Euskaltzaleak; Orixe; *Mireio*; translation.

1. SARRERA. 2. METODOLOGIA. 3. MEZENASGOA, POETIKA ETA IDEOLOGIA. 4. SORBURU-TESTUA: «CATALAN BATEN GAZTELERAZKO ITZULPENA» (1863). 5. AZTERKETA KONPARATIBOA. 5.1. Makroegitura. 5.2. Mikroegitura. 5.3. Azterketa konparatiboaren ondorioak. 6. ONDORIOAK. 7. LABURDURAK. 8. *MIRÈIO*REN EDIZIOAK. 9. ERREFERENTZIAK.

1. SARRERA

Frédéric Mistral (1830-1914) proventzarra da hizkuntza gutxitu batean idatzi eta literaturako Nobel Saria (1904) jaso zuen lehenengo idazlea. Bere obra nagusiari, aztergai dugun *Mirèiori* (1859), ideologia erromantikoa dario bai hura idazteko motibazioei begira, baita estetikari begira ere, Mistralek bertan plazaratu baitzituen bere «herriaren arimaren» osagai guztiak: tradizioak, paisaiak, erlijioa, mitologia... Proventzaren eta proventzeraren aldarrikapen da *Mirèio*. Mistral *Félibrige* izeneko mugimendu politiko-literario baten parte izan zen, proventzera eta proventzar kontzientzia-nazionala berpiztea helburu zuena. Nobel Sariari (1904) esker, Mistralen poemak oihartzun handia izan zuen Europako herri txikietan –Britainian, Katalunian eta Euskal Herrian–.

Mistralen lana euskaratu zuena Nikolas Ormaetxea *Orixe* (1888-1961) izan zen, *Euskaltzaleak* taldeko itzultzaile nagusia (Jaka, 2012, 88. or.). *Euskaltzaleak* mugimendu literario-nazionalista zen, zeinak, *felibrigearen* gisan, euskal nazionalismoaren berpiztea baitzuen helburu. *Mirèio*k balio sinboliko handia zuen *Euskaltzaleentzat*, oihartzun handia eduki zuelako Europako herri txikietan. Testu hura euskaratzeari esker, Mistralen genero folklorista Euskal Literatur Sistemara ekartzea espero zuten *Euskaltzaleek*, baita haien herriko kontzientzia nazionala piztuko zuen idazle nazionala esnaraztea ere (Ariztimuño, 1986, 116. or.).

Balioak balio, Euskal Itzulpen Ikasketako ikertzaileek (Jaka, 2012; Mendiguren, 1988) aipatu izan dute Orixeek guztiz *domestikatu* zuela testu proventzarra: eduki aldetik, euskal kulturara egokituta, eta testu aldetik, sorburu-testuaren mikroegituratik

aldenduta. Estilo hori ez bide da *Mireiora* mugatu; itzulpen «libre», kulturalki «asimilatu» (Mendiguren, 1988, 43. or.) adjektiboak baliatu izan baitira bere lanaren inguruan hitz egiteko. Kritikak «itzultzaile handia», «itzulpen libreen ordezkaria» deitu izan dio (Jaka, 2012, 156. or.), korronte bat sortu zuelako euskal itzulpengintzan, askatasunez itzultzean oinarritzen zena, hizkuntza goratzea eta edertzea helburu. Honako lan honetan erakutsi nahi da Orixeren libreki jokatzeko joera ez dela ausazkoa, ezta horren asimilatzailea –domestikatzaila– ere. Maila morfosintaktikoan, ideologia linguistiko eta traduktologiko zehatz baten arabera jokatzeko du, eta maila kulturalan, sarritan zubi-testuak baldintzatu du bere hautu lexikoa. Horregatik, espero da lan hau Orixeren itzulpen-korrontea deskribatzeko baliagarri izatea.

2. METODOLOGIA

Ikerketa honetako oinarri teoriko-metodologikoak Lefevereren (2017) Itzulpen Ikasketa Kulturalak eta Touryren (2012) Itzulpen Ikasketa Deskribatzaileak dira.

Lefevererentzat, hiru aldagai kulturelek baldintzatu dago literatur sistema bateko itzulpen-produkzioa: 1) mezenasgoak, zer obra itzuli erabakitzeaz gain, obrak XKko molde sozialen arabera itzultzera bultzatzen duelako¹; 2) XLko poetika dominanteak; hots, errekurtsio literarioak, pentsamenduak, sinboloak eta abar; eta 3) XKko ideologiak, STtik hurbil edo urrun itzultzea baldintzatu duen duelako. Horren arabera, bi itzultzaile klase bereizten ditu: a) *itzultzaile fidela*, kontserbadorea ideologikoki eta poetikoki STtik hurbil mantenduko dena, eta b) *itzultzaile librea*, parafrastrako joera duena. Bigarren horrek kultura-egokitzapenari ematen dio garrantzia (Lefevere, 2017).

Kasu honetan, ideologia da, batez ere, Orixeren itzulpengintza ulertzeko gakoa. Itzulpenak ez dira itsu-itsuki STari jarraikiz abiatzen. Itzultzaileak norbere buruaren eta kulturaren inguruan duen ikuspegiak eragina du XTn. Beraz, itzulpen literario bat aztertzeke, itzultzailearen ideologia ezagutu beharra dago eta dagokion testuinguru soziohistorikoan kokatu. Ideologia XTaren maila lexikoan ager daiteke (hitz bat edo beste hautatzeko prozesuan), baita maila gramatikalean ere (egitura bat edo beste hautatzeko prozesuan).

Horregatik, lehenik, Itzulpen Ikasketa Kulturelei atal bat eskainiko zaie, mezenasgo / poetika / ideologia aldagaiak aztertzeke. Horretarako, Orixeren gutun eta kritika saioak (Iztueta, 2003; Orixe, 1991, 2006; Ruiz, 2003, 2009) eta Orixeren itzulpen-lanen gainean egindako ikerketak (Bilbao, 2018; Jaka, 2012; Mendiguren, 1988) baliatuko dira.

1 Lan honetan erabili diren laburdurak 7. atalean azaldu dira.

Jarraian, Touryk proposatzen duen gisan, STaren eta XTaren arteko konparazioa aurkeztuko dut. Lehenik, makroegitura aztertuko da (testu-generoa eta itzulpenaren paratestu esanguratsuenak: izenburua eta kantuen izenburuak), eta, ondoren, mikroegitura (murriztapenak, aldaketa morfosintaktikoak eta kultura-egokitzapenak). Lagin gisa, I eta V kantuak hautatu dira, deskribapenez, narrazioz eta elkarrizketaz josita daudelako. Hauek dira konparaziorako edizioak: *Mireille/Mirèio* (Mistral, 1859) –frantsesez eta proventzeraz–, *Mireya* (Mistral, 1859/1882) –gaztelaniaz– eta *Mireio* (Mistral, 1859/1930) –euskaraz–. Datuok Itzulpen Ikasketa Kulturalen ikuspuntutik interpretatuko dira.

3. MEZENASGOA, POETIKA ETA IDEOLOGIA

Mezenasgoari dagokionez, *Euskaltzaleak* proiektuko gidariak eta hura finantzatzen zutenak aipatu behar dira. Datuen arabera, 1930 ondoren 2.000 bazkidetik gora zituen elkarteak (Aranbarri & Izagirre, 1996, xxviii. or.), eta bazkideen eta gidarien nahierara hautatzen ziren itzulgaiak. *Mirèio*ren kasuan, kideek bultzatu bide zuten Orixe Mistralen lan garrantzitsuenaren itzulpena egitera:

Adiskide batek, Oyarzabal'ek, esan neri urtearen erdi aldera Mistral'en eun urtegarrena zala ta *Mireio* euskerara itzultzeko. Euskaltzaindiaren batzarrean Donostian nintzala esan zidan eta andik Bilbaora iristean Lauaxetarekin ontaz itzegin eta beronek eman zidan catalan baten gaztelerazko itzulpena (Orixeren 1933ko gutuna apud Ruiz, 2003, 165. or.).

Martin Oiarzabal apaizak (1892-1966) eta Estepan Urkiaga *Lauaxeta* idazle ezagunek hautatu zuten, beraz, itzulgaia.

Euskaltzale horiez gain, Aitzol (Ariztimuño, 1986, 13. or.) aipatu behar da ezinbestean. Sinetsita zegoen patroï bat zegoela herri txikien –Katalunia, Belgika, Finlandia eta Proventzaren– nazionalismoen pizkundean. Guztietan, lehen pausoa literatura nazionala garatzea zen, genero poetikoa, batez ere. Aitzolek (Ariztimuño, 1986, 17., 34., 35. or.) «euskal genero indigenaren» beharra aipatzen du askotan, eta, haren aburuz, Mistralen lana itzulgai aproposa zen, bi kulturen arteko paralelismoengatik: herri oprimituak, katolikoak eta landa girokoak. Beraz, pentsatzekoa da *Euskaltzaleen* zirku-luak bultzatu zuela Orixe *Mirèio* itzultzera.

Poetikari dagokionez, itzulpena zen, gerraurreko itzultzaileentzat, euskal literatura aberasteko tresna (Jaka, 2012, 209. or.). Horrek esan nahi du itzultzaileak STaren estilo XKaren estilo «indigena»ra moldatu beharko zuela.

Ideologiari dagokionez, Orixe sinetsita zegoen itzulpenei esker euskararen eredu literario bat garatzea posible izan zitekeela. Adibidez, gutun batean adierazi zuen euskara autorizatzeke soilik itzuli zituela *Tormes'ko itsu mutila* (1929) eta *Mireio* (Orixe, 1935 apud Ruiz 2009, 871. or.). Euskarak oso gramatika aberatsa bide zuen, eta etekina atera behar zitzaion, baita kontra zeudenei demostratu ere euskaraz egin zitezkeela solasaldi zientifiko zein filosofikoak.

Guziok oartuko ziñeteen, auzoko erdera orriek eta euskera kideku balin badittuzue, askozaz ugariago dela guree. Izen batetik beste asko atertzeko zeñek atze-izki edo *sufijo* gehiago? Euskerak bai erderak alako bi ere. ¿Ta zeñek, izen batzuuk besteei erauntsi-bide gehiago? Izen-yoskera edo *composición*'an ez dut oraindiño euskeraren aldera littekenik ezagutu, ezta greziera ere (Orixe apud Iztueta, 2003, 39. or.).

Orixek berebiziko kezka zuen euskararen berpiztearekiko, berritzearekiko eta idatzizko naturaltasuna ematearekiko, betiere euskararen abstrakzioarako gaitasuna baliatuta. Saio ugari eskaini zizkion euskal gramatikari (Orixe, 1991), osaera deskribatzeko eta zeinen aberatsa zen demostratzeko. Gainera, kapaza izan zen teoria guztiak bere lan literarioetan islatzeko (Iztueta, 2003, 28. or.). Ezaugarri hauek ditu orexarraren estiloak: esaldi labur edo zatikatuak, aditz sintetikoak eta hitz-elkarketak (Iztueta, 2003, 41. or.). Euskararen malgutasunaren erakusle da Orixeren estiloa, eta ez litzateke harritzekoa aipatutakoak *Mireion* aurkitzea. Hitzaurrean aurreratzen du ikerketaren hipotesia:

Euskeratzea etzait beste munduko lana izan, baño baditu bere oztopoak, batez ere idaz-tankera berri-antza nasten dunean [...]. Nere ustezko geiegikeri bakar oriek euskerari ongi ez datozkiola-ta, besteen iritzia beste, soildu egin ditut eskuarki. Gaiñera berrikeri oriek itzik itz euskeratzea lan gaitza baitzen, eta lan alperra, diodanez (Mistral, 1859/1930, vi. or.).

Aipu horretan datza Orixeren itzulpen-estrategia nagusia: «geiegikeri[ak]» «soildu» egitea, hots, STa murriztea. Gainera, pentsatzekoa da domestikazio-efektuaren bila ibiliko dela bere testuetan, hau da, STetako testuen izaera kulturala ezkutatu nahian:

Cicerón opinaba que no se debía de traducir precisamente, a no ser como ejercicio, y él nos practicaba la lectura de los autores griegos y después se ejercitaba en trasladarlo a su manera al latín [...]. Es la idea recta de la traducción menos ceñida, pero del contenido cultural mejor asimilado (Orixe, 1991, 294. or.).

Hona hemen, laburki, Orixeren ideologia traduktologikoa. Orixeren asmoa euskal testu natural bat ontzea zen, STik apur bat urruntzen zena, baina «eduki kultural asimilatua» –domestikaturia– izango zuena.

4. SORBURU-TESTUA: «CATALAN BATEN GAZTELERAZKO ITZULPENA» (1863)

Ruizek (2003, 165. or.) dio Orixek zubi-testu bat baliatu zuela *Mirèioren* itzulpena egiteko, zehazki «catalan baten gaztelaniazko itzulpena», Lauaxetak emana. Orixek Zaitegiri bidalitako gutun bati esker dakigu horren berri:

Mireio presakatxo itzulia dut, ia zalapartan [...]. Adiskide batek, Oyarzabal'ek esan neri [...], Mistral'en eun urtegarrena zala ta *Mireio* euskerara itzultzeko [...]. Lauaxeta-rekin ontaz itzezin eta beronek eman zidan catalan baten gaztelarazko itzulpena. Nik besterik ez dut ikusi (Orixe, 1933 apud Ruiz, 2003, 165. or.).

Ruizek (2003) argitu zuen Orixek *Mirèio* itzuli baino lehenago hiru zirela gaztelaniazko itzulpenak: Lorenzo Riberrena (1919), Luis A. Romerorena (1924) eta Celestí Barallat i Falguerarena (1863). Gure ustez, azken hori izan liteke Orixek aipatu «catalan baten gaztelerazko itzulpena». Izan ere, lehenik, Ruizek (2003) dio erkaketa egin zuela eta agerikoa zela Barallat i Falguerarena zela. Bigarrenik, bertsio hori izan bide zen berredituena (Ruiz, 2003). Hirugarrenik, Lizardik edo Lauaxetak –bietako batek²– bazuen itzultzaile horren berri: «El poema *Mireio* ha merecido numerosas traducciones. [...] Barrallat [Barallat i Falguera] lo puso en castellano» (Lizardi, 1987, 322. or.). Gainera, gogoratu Lauaxetak («L»?) eman ziola Orixeri gaztelaniazko itzulpena. Hori gutxi balitz bezala, gure azterketaren emaitzek erakusten dute Orixek Barallat i Falgueraren itzulpenaren gainean egin zituela kultura-erreferentzien itzulpenak (ik. 5.2.4.).

Aipatutakoagatik, oso ziurra da Orixek itzulpen hori baliatu izana. Azterketarako, 1882ko edizioa erabili dugu, Barallat i Falguerak (1859/1882, xiii. or.) aitortzen baitu aurrekoak (1863koa eta 1868koa) saio hutsak izan zirela («ediciones de ensayo») eta ez zirela zabaldu («no han salido apenas del círculo de los aficionados a las bellas artes»).

Celestí Barallat i Falguerari (aurrerantzean, *BiF*) dagokionez, gauza ezaguna da parte hartu zuela *Renaixença* mugimenduan. Zehazki, Bartzelonako *Acadèmia de Bones Lletres*eko kide izan zen (1877), baita *Jocs Floralsen* bultzazaile ere (1875). Gainera, BiFren *Mireya* gaztelaniazko itzulpena 1863koa da, Mistralek *Mirèio* idatzi eta 7 urte geroagokoa; zehazki, *felibreak* eta *Renaixença*ko kideak elkartzen hasi ziren hamarkadakoa. Izan ere, Victor Balaguer *Renaixença*ko poetak Proventzara deserriratu zenean (1865) ezagutu bide zuen Mistral, eta, hortik aurrera, bi elkarteetako kideek bat egin zuten, elkarren Lore Jokoetan parte hartuta (adibidez, Bartzelonan 1868an eta Montpellierren 1878an), elkarri poemak dedikatuta –adibidez, Mistralen *I troubaire catalan* (1862) eta Victor Balaguerren *Als Trovadors de la Provença* (1867)– edo elkarren poemak itzulita (Ciprés, 2002, 179.-195. or.). BiFk berak dio Katalunia eta Proventza elkarren lagun izan zirela bata zein bestearen Pizkundean:

La restauración literaria de Provenza coincidió con la de Cataluña, y el nombre de *Mireio* pronunciado por Víctor Balaguer en nuestros Juegos florales vino á recordarnos la época del conde Berenguer y de la princesa *Doucino* (Barallat i Falguera, 1859/1882, x. or.).

Hortaz, Katalunia izan zen Proventzaren eta Euskal Herriaren arteko zubia. Lehenago publikatu zen, ordea, gaztelaniazko zubia (1863), katalanezko lehenengo itzulpen osoa baino (María Antònia Silvarena, 1917). Katalanezkoa horren berandu egin izanaren arrazoia katalanaren eta proventzeraren arteko antzekotasunei egotzen diete garai hartako idazleek, zeren «traduir al català d'una llengua tan semblant com el provençal era una feina innecessària» (Rosselló, 2010, 396. or.).

2 Lizardiren artikuluen bilduman dagoen «Mistralen *Mireio* Euskaraz» artikulua (1930/12/30, *Euzkadi*) «L» batek sinatzen du. Bildumaren editore Otaegik Lizardiri edo Lauaxetari egotzen dio egiletza (Lizardi, 1987, 321. or.).

Baina, BiFk zein hizkuntzatatik itzuliko zuen *Mirèio*? Horri erantzuteko, kontuan izan behar da BiFk jada itzuliak zituela Mistralen proventzerazko *I troubaire catalan* (1862, *Armana Prouvençau*) oda eta *Himne Cretense* ere katalanera. Halere, *Mirèio*ren 1859ko lehenengo edizioa elebiduna izan zen (proventzera/frantsesa); horrenbestez, nahiz eta proventzerazkoa aukeratu, aurrean edukiko zuen frantsesezko bertsioa.

Horregatik, bi arazo daude Orixeren itzulpen-estiloa diagnostikatzeko: 1) baliteke BiFk baliatutako testua Mistralek emandako frantsesezko itzulpena izatea, eta ondorioz, Orixek erabilitako testua jatorrizkoaren (proventzera) itzulpenaren (frantsesa) itzulpena (gaztelania) izan liteke; 2) hizkuntza trasbaseak eraginda, gaztelaniazko bertsioan ageri diren modifikazioak Orixerenean agertu daitezke. Horregatik, erabaki da ST-tzat BiFren bertsioa (1859/1882) hartzea, baina makroegitura mailan Mistralen bertsioarekin ere konparatu da.

5. AZTERKETA KONPARATIBOA

5.1. Makroegitura

5.1.1. Poesiatik prosarako bidea

Mistralen *Mirèio* (1859) poemaren arrakasta prosan egindako autoitzulpenari zor zaio. Hautu politiko-kulturala da hori, bereziki tipikoa pizkunde fasean dauden hizkuntzen artean, irakurlea jatorrizkoaren edertasunera erakartzeko (Otaegi, 2022, 114. or.), itzulpena plano utilitario batean utzita. BiFrena ere prosan idatzia dago, beharbada frantsesezkoaren ereduari jarraitu ziolako.

Beraz, Orixek STGa soilik baliatu bazuen, zentzuzkoa da prosan itzuli izana poema, baina STPrik ere aurrean eduki bazuen, baliteke bere teorien arabera jokatu izana. Izan ere, testu idatzietarako prosa hobesten zuen neurtitzen gainetik, irakurtzeko arinagoa eta atseginagoa zelakoan (Bilbao, 2018, 278. or.).

5.1.2. Paratestua: izenburua

Izenburuaren itzulpenak zeresan handia ematen du XTaren izaera kulturalaren inguruan. *Mirèio* poema epikoko pertsonaia nagusia da, neska gaztea. Proventzeraz, izen eta adjektibo femenino guztiek -o bukaera dute. Frantsesez eta gaztelaniaz hori posible ez denez, STFn *Mireille* itzuli da eta frantsesari dagokion *e caduc* [ø] da genero-morfema. STGn, prozedura berberarekin, BiFk *Mireya* gisa itzuli du neskaren izena, gaztelaniari dagokion genero morfema (-a) erantsita. Euskarak ez du horrelako prozedurarik onartzen; horregatik, Orixeren itzulpenaren kasuan, aldaera ugari daude. Otaegik (Mistral, 1859/1990, 17. or.) bere *Mireio*ren edizioan adierazten duenez, hiru eratan agertzen da: *Mireio* idatzi zuen izenburuan, baina testuan zehar, euskarazko *Mari* eta frantsesezkoaren adaptazioa dirudien *Mirei* baliatzen ditu. Otaegik, testuaren batasunerako, *Mireio* forma hautatu zuen. Hirurak dira interesgarri. Lehenik, *Mari* forma agertzen denean, *domestikazio* kasu garbi baten aurrean gaude, euskal izen batekin ordeztu delako. *Mireiren* kasuan, badirudi genero-morfema kendu eta

euskal forma berri bat sortu duela. Azkenik, *Mireio atzerriratze* kasu bat da, SHko ezaugarriak XTan mantendu dituelako, jatorrizko testuaren balio sinboliko eta kulturalagatik. Mirèio izena bere horretan uztea proventzerari miresmena erakusteko modu bat da.

5.1.3. Paratestua: kantuen izenburu eta laburpenak

1859ko STP-STF bertsiio elebidunean, 12 kantutan banatuta dago testua, eta kantu bakoitzean gertatuko denaren laburpen txiki bat dago. Honako eskema honi jarraitzen diote:

CANT PROUMIÉ [kantuen zenbakia]

Lou Mas di Falabrego [izenburua]

Espousicioun. – Invouacioun au Crist, nascu dins la pastricho. – Un vièi panieraire, Mèste Ambròsi, emé soun drole, Vincèn, van demanda la retirado au Mas di Falabrego [...]. (Mistral, 1859, 2. or.)

BiFk (1859/1882) fidelki jokatu du, eta eskema berbera du STGak. XTari dagokionez, Orixek, kantu bakoitzeko atalen laburpen guztiak batera eman beharrean, azpiatalka ipini ditu, testuaren edukiaren arabera. Gainera, azalpen gehienak kendu ditu, eta nominalizazioz osatutako izenburuak ipini, esaldi esplikatiiboak osatu beharrean. Beraz, bi aldaketa garrantzitsu daude: paratestuaren antolaketaren aldaketa eta testu-murriztapenak.

Laburpenen murriztapenaren erakusgarri, hona hemen I. kantua, Orixek egindako murriztapenak eta izenburu nominalizatuak zeinen nabarmenak diren ikusteko:

1. taula. Izenburu eta laburpenak

or.	STG	or.	XT
2	CANTO PRIMERO. LA GRANJA DE LAS ALMEZAS.	3	I. BASAKA-BORDA
3	Exposición. — Invocación á Cristo nacido entre pastores. — Un anciano cestero llamado Maese Ambrosio y su hijo Vicente piden acogida en la Granja de las Almezas. — Mireya, hija de Maese Ramón dueño de la Granja, les recibe con agrado. — Los trabajadores después de la cena piden á Maese Ambrosio que cante. — El anciano que en otro tiempo habia sido, marinero canta un combate naval del Baile Sufren.	3, 5, 8.	Gaia.— Artzai-tartean yaiotako Yesu'ri laguntza-eskea. Aita-seme saskigileak.[...] Aita-semeak Basaka-bordara. — Mari'k atsegiñez artzen ditu.— Afaria ta afal- -ondoko kanta. [...] Sufren mutila [...]

Laburpenetan egiten dituen murriztapenek patroi bat erakusten dute: Orixek laburpeneko ideia nagusiak baino ez ditu itzuli, eta izenburuen esplikazioak omititu ditu. Beraz, paratestuko laburpenetan ere, Orixerengandik espero genezakeena probatzen da: «geiegikeriak» kentzeko eta testua soiltzeko joera.

Laburpenez gain, kantuen izenburuen itzulpena ere esanguratsua da XTan:

2. taula. Kantuen izenburuak

Kantuak	STG	XT
1	LA GRANJA DE LAS ALMEZAS	BASAKA-BORDA
2	LA DESHOJADURA	OSTO-KIMA
3	LAS COSECHAS DE PROVENZA	KUSKU-BILTZEA
4	LOS NOVIOS	EZKONGAIK
5	LA LUCHA	BUŪKA
6	LA BRUJA	SORGIÑA
7	LOS ANCIANOS	GURASOAK
8	LA CRAU	CRAU'KO ZABALDIA
9	LA CONVOCACIÓN DE LOS TRABAJADORES	LANGILLEERI DEIA
10	LA CAMARGA	CAMARGA
11	LAS SANTAS	SANTAK
12	LA MUERTE	ERIoTZA

Lehen 3 izenburuak hitz elkarketak dira: *basaka-borda*, *osto-kima*, *kusku-biltzea*. 1. eta 3. izenburuetan, preposiziodun izen sintagma hitz-elkarketa bihurtu du; 2.ean, ezezko aurrizki (*des-*) eta ekintzazko atzizki batez (*-dura*) osatutako izena (*des-hoja-dura*) hitz elkarketa bihurtu du: *osto-kima*. Orixek abantailak ikusten zizkion termino berriak eratzeko prozedura horri; izan ere, esanahi desberdineko hitzak elkartuta, kontzeptu ugari hitz gutxitan adierazteko gai zen euskara, eta horretan zetzan abstrakziorako gaitasun gorena (Iztueta, 2003, 41. or.). Horregatik, testuan asko sartu gabe, erraz aurkitu dira Orixeren ideologia linguistikoaren adibideak.

Lehenengo kantuari izenburuan, pr. *falabrego* / fr. *micocoule* agertzen da; *Celtis australis* landarearen fruitua. Gaztelaniaz *almeza* esaten zaio, eta hori erabili du BiFk: *La granja de las almezas*. Orixerenean, berriz, neutralizatu da, *basaka-borda* gisa itzuli baitu aipatu sintagma, zuhaitzaren izena erabiliz, eta ez fruituarena. Aipagarria da, gainera, 'almez' zuhaitzaren Orixeren itzulpenak egin duen bidea. *Orotariko euskal hiztegi*ko (OEH) adibideak kontsultatu ondoren, badirudi Orixe izan dela *basaka* gaztelaniazko 'almez' zuhaitzaren adierarekin erabili duen bakarra:

II. (Sust.).

1. «Manzano silvestre (AN-burg)» Arzdi *Plantl*. Cf. *VocNav*: «Basaco, manzano silvestre (Salazar)».

2. «(AN-gip), endrino» A. v. **basakaran**.

3. **Almez**. Eta Maiatzak irri egitean basakaetan eratzikitzen diren erlekumeak. 'Aux grands micocouliers'. **Or Mi 5**. Gazte, ez aserretu, zuen piñuak gure basaketatik urrun daude. Ib. 51. Basakek nigar egin zuten; erle naibagetuek erlauntzeetan sartu ziren. Ib. 107. Atsal-askaria egin dezagun basakaean. **Or Mi 40**.

Areago, badirudi egungo euskararen kanonizatu dela, izan ere, *Elhuyar hiztegia* (Elhuyar, d. g.) *basaka* bilatuz gero, ‘almez’ hitza agertuko baitzaigu, adiera berarekin:

- 1 *izond.* [fruitua] **silvestre**
sagar basaka: manzana silvestre
 2 *iz.* (Bot.) **almez** (*Celtis australis*)

Euskaltzaindiaren hiztegia (2012), berriz, *basaka* hitza agertu bai, baina ez da adiera honen berri ematen:

- basaka¹
 adj. *g.er.* Zuhaitzez mintzatuz, txertatu gabea. Ik. *txertaka*. *Olibondo basaka*.
 basaka²
 [...]

Badirudi Orixek hitza baliatu zuenean, beste adiera batzuk zituela, OEHko adibi-deetako lehenengo biak hain zuzen: ‘manzano-silvestre’ (*basa-sagarrondo*) eta ‘endri-no’ (*elorri beltza*). Itzultzaileak, hortaz, Proventzan dagoen arbola baten izena Euskal Herriko frutarbola batekin ordeztu du; hots, STPko elementu kultural bat *domestikatu* du. Aurreikusitakoa bete egiten da, hortaz: Orixek *Mireio* itzulpena XKra egokitu zuela.

Aipatu beharrekoa da 8. izenburua ere. STP eta STF*n* *La Crau* izenburua ageri da, Proventzako toponimo bati erreferentzia egiteko. Honako azalpen hau dago Mistralen oharretan:

2. [...] La Crau [...] vaste plaine aride et caillouteuse, bornée au nord par la chaîne des Alpilles, au sud par la mer, au levant par les étangs du Martigue, au couchant par le Rhône (Mistral, 1859, 473. or.)

Beraz, Crau Proventzako udalerri baten izena da, zeina lautada lehor eta harritsu batean baitago. STGan, Crau toponimoa baliatu du soilik BiFk. Orixek, berriz, irakurleak erreferentzia hori ulertuko ez duelakoan, azalpen bat egin du, Crauko paisaia lauari erreferentzia eginez: *Crau’ko zabaldia*.

5.2. Mikroegitura

5.2.1. Testu-murriztapenak

Mikroegitura mailan ere, ugariak dira itzulpen honetan topatu diren murriztapenak, zeinek ideologia linguistikoarekin –euskararen landuarekiko kezkararekin– baitute zerikusia. Berrito ere, Orixek ontzat jotzen dituen euskararen ezaugarriak ageri dira: hitz-elkarketak eta aditz sintetikoak.

Atal honetarako, XTko I. eta IV. kantuko murriztapenik esanguratsuenak hautatu dira, eta hainbat enuntziario motatako segmentuak aztertuko dira: deskribapenak, narrazioak eta elkarrizketak. Ikus 3. taula.

3. taula. Testu murriztapenak. Deskribapenak³

or.	STG	or.	XT
1 22-23	<p>Vicente no tenia aún diez y seis años; pero era ciertamente un hermoso muchacho, bien plantado y de rostro agradable. Sus mejillas, asaz morenas, á decir verdad; más tierra negruzca siempre da buen trigo, y en viña de racimos negros sale el vino de más chispa. Sabia perfectamente cómo deben prepararse los mimbres y los trabajaba con habilidad. No es que se ejercitase por lo común en labores finas, sino en hacer serones para las bestias de carga y todo lo demás necesario en las granjas. Y rojos cuévanos para llevar tierra, cómodos cofines, cestos de cañas adelgazadas de aquellos que se venden presto, escobas de mijo y muchas otras cosas, las hacia con gran rapidez, pulidas y bien acabadas cual obra de mano maestra.</p> <p>Habían ya regresado del barbecho y del erial los trabajadores de la granja, dando por terminada su faena, y Mireya, la gentil zagala de las Almezas, para que cenasen al fresco habia puesto sobre la mesa de piedra la ensalada de legumbres. Ya de la ancha fuente, que vacilaba según era de llena, cada uno de los mozos con la cuchara de boj sacaba las habas y á grandes cucharadas iba llenando su plato. Mas el cesterero y su hijo continuaban entretejiendo los mimbres.</p>	6	<p>Bikendi'k e-tzitzen arteraño amasei urte, baño mutil edefa zen, lerdena, ta aurpegiz atsegiña. Mataila beltz askia, egitan, baño lur beltzak gari ohea ta mas-mordo beltzak ardo biziagoa. Ongi zekin zumeak gaitzen, eta antez lantzen zituen. Lan txukunetan e-tzen ari izaten; geinez zamarienzat bastak egiten eta landa-lanetan Ø. Lusaski goñiak Ø, eskusaskiak, laister saltzen diren Ø seska-saskiak, añar-isatsak eta abar, usu ta arin eta txukun eta egoki ta bikain egiñ ere Ø. Lur etzetik eta sasitik etxeratuak ziren landako langileak lanaldia eginda, ta Mari'k, Basakaetako neska liraiñak, arrizko mai-gañean aparitarako Ø eltzaria aize goxotara zedukan. Eta eratilu moskoñetik gañezka, aundia baitzen, mutil bakoitzak ezpel-xaliz babak aterata bere txaliña betez ari zen. Sastigile ta semea, orde, saskia eotzen yarraiki.</p>

Lehenengo esaldian Vincènen deskribapena dago, luze eta poetikoa dena STPan, STFan eta STGan, eta askoz laburragoa XTan. Ugariak dira hemengo murriztapenak, beharbada, deskribapenak direnez, Orixek «geiegikeria[tzat]» joko zituelako. Lehen hiru esaldiak, pertsonaiaren ezaugarri fisikoei dagozkienak, hitzez hitz itzuliak dau den arren, Vincènen gaitasunak deskribatzean hasten dira murriztapenak. Honako hau dio STGak: «No es que se ejercitase por lo común en labores finas, sino en hacer serones para las bestias de carga y **todo lo demás necesario en las granjas**». Orixek azken segmentu horren esanahia arrazionalizatu eta soilik *landa-lanetan* hitz-elkarketa eman du: «Lan txukunetan etzen ari izaten; geinez zamarienzat bastak egiten eta *landa-lanetan* Ø».

Hurrengo esaldia ere murriztapenez josita dago, Vincènen artisautza-lanei buruzkoa baita. BiFk (1859/1882) dio: «Y rojos cuévanos **para llevar tierra**, cómodos cofines, cestos **de cañas adelgazadas** de aquellos que se venden presto, escobas de mijo y muchas otras cosas, las hacía con gran rapidez, **pulidas y bien acabadas cual**

3 Taula guztietan beltzez azpimarratu dira aztertuko diren segmentuak. Ø ikurra erabili da omisioak adierazteko.

obra de mano maestra». Orixek beltzez nabarmendutako segmentuak omititu edo berridatzi egin ditu XTan, bizpahiru hitzeko sintagma zerrenda bat emanda: «Lusaski gorriak Ø, eskusaskiak, laister saltzen diren Ø seska-saskiak, añar-isatsak eta abar, usu ta arin eta txukun eta egoki ta bikain egiñ ere Ø». *Rojos cuévanos para llevar tierraren* baliokide gisa, Orixek beste hitz elkarketeta bat sortu du, preposizio-sintagma saihesteko: «Lusaski ['lur-saski'] gorriak». «Cestos de cañas adalgazadas» izen-sintagmarako, *adalgazadas* adjektiboa ezabatu du, eta soilik *seska-saskia* itzuli du.

Gainera, zerrenda horretako landare-izena beste batekin ordeztu du. STGan «escobas de mijo» dio BiFk, baina Orixek baliokide bat eman beharrean (*artatxiki*, *artoxehe*), beste landare batekin ordeztu du: *añar-isats*, gaztelaniaz, 'escoba de brezo'. *Domestikazio* hori kasu bat da, izan ere, Euskal Herrian, tradizionalki inar landarez egiten ziren itsats edo erratzak.

Artisautza-lanak zerrendatu ostean, BiFk narrazioari ekiten dio berriro. Horregatik, XTan ia itzulpen hitzez-hitzezkoa suertatzen da, bertan datza-eta testuaren mamia. Omisio bakarra dago. STGan Mirèiok lekalezko entsalada eramaten die gonbidatuei: «**ensalada de legumbres**». XTan hitz bakar batean eman du itzultzaileak: «Mari'k, Basakaetako neska liraiñak, arrizko mai-gañean aparitarako Ø **eltzaria** ['eltzekaria'] aize goxotara zedukan». Adiera hauek ditu OEHN:

1. [...] Legumbre. v. eltzekari.

2. [...] Potaje. v. eltze (2).

Adiera zeinahi dela ere –biak baitira posible, testuinguru horretan–, itzultzaileari nahikoa zaio *eltzari*, horrek jada aditzera ematen baitu eltze horretan barazki eta lekariak egongo direla. Aurrerago, babak daudela adierazten du, STGan zein XTan: «cada uno de los mozos con la cuchara de boj **sacaba las habas**» eta «mutil bakoitzak ezpel-xaliz **babak aterata** bere txaliña ['zurezko platera'] beteaz ari zen». Hona hemen beste arrazionalizazio bat, eta ez da segmentu horretako bakarra, honela jarraitzen baitu STGak: «[...] con la cuchara de boj sacaba las habas y á **grandes cucharadas** iba llenando su plato». Orixek ez du á *grandes cucharadas* preposizio sintagma itzuli; horren ordeztu, *xali* (*zali*, *koilara handi*, *burruntzali*) hitza baliatu du koilarakada handiak hartzen ari zirela adierazteko, testua sintetizatzeke.

Aztertu diren murriztapen eta berridazketak nabarmenak dira XTan, zeinean testua arindu eta ideia nagusiak laburtu egiten baitira, betiere esaldien berezko erri-moa errespetatuta. Oraingoan, narrazioak aztertuko dira, bertan dago-eta testuaren muina.

4. taula. Narrazioetako murriztapenak

or.	STG	or.	XT
1 64	A poco de haber caído, ella se libró del abrazo y levantóse mas pálida que las flores del membrillero. Sentáronse en un recuesto los dos jóvenes, uno junto al otro, miráronse un corto instante, luego dijo el cestero: — ¿Os habéis hecho daño, Mireya?	24	Erori ta bela askatu zen neska besoetatik, eta irasagar-lorea baño zurbillagorik zutitu zen. Bi gazteak eseri ziren muñaska batean elkarren ondoan. Elkarí apurtxo bat begira ta esan zuen saskigilleak: miñik artu al dun, Mari?
2 88	El vaquero se alejaba, y revolvió en su imaginación el desaire que acababa de recibir junto á la fuente. Su cabeza estaba trastornada, y á ratos la vehemencia de su concentrado furor agolpaba en su frente la sangre y la vergüenza. Galopando á través de los campos se aumentaba más y más su cólera cuanto más consideraba la afrenta recibida, y era tal su despecho, que á los guijarros que abundan en Crau como las endrinas en un ciruelo silvestre hubiera buscando contienda para batirse; era tal su rabia, que hubiera con la pica taladrado el sol	53	Beizaia bazoaien bere aldetik, eta ituríko neskak eman zion etsipenak burua nasten zion. Ø Aldiz aldiz, asefeak Ø edo lotsak bekokira odola biltzen zion. Zelai-zear laisterka, iraiña gogoanago ta asefetzenago zen Ø. Ainbesteraño, alegia, arkoskoekin Ø ere bufukatuko baitzen eta ezten-agarekin eguzkia ere zulatuko baitzuen.

Hautatu diren narrazioetan ere murriztapenak ageri dira (4. taula), baina ez dira deskribapenetakoak bezain nabarmenak, epopeiaren argumentua jasotzen dutelako. Desberdin jokutzen du lehen adibidean, ordea, bigarren adibidearekin alderatuz gero. Lehenengoan Mirèioren eta Vincènena maite-jolasez mintzo da Mistral; lehen mailako gertaerak argumentuaren osaerarako. Horrenbestez, XTari erreparatuz gero, murriztapenak detaile estilistikoak dira soilik.

Bigarren adibidean, Ourrias behizainaren haserrea kontatzen da, bigarren mailako ekintza bat. Horregatik, atal horretan itzultzaileak testuaren muina sintetizatu du. Adibidez, BiFren «revolvía en su imaginación el desaire que acababa de recibir junto a la fuente. Su cabeza estaba trastornada» euskaratzeko, subjektua aldatu du Orixek, eta esaldiak berridatzi: «Beizaia bazoaien bere aldetik, eta ituríko neskak eman zion etsipenak burua nasten zion». Hori Orixeren sintetizatzeke joeraren erakusle da. Nahiz eta STGaren zentzua jaso, testu trinkoagoa ondu du itzultzaileak, bere ideologia linguistikoa praktikara ekarrita.

Beraz, badirudi segmentuak argumenturako duen garrantzi mailaren arabera direla: zenbat eta beharrezkoagoa argumentuaren osaerarako, orduan eta hitzez-hitzekoagoa da itzulpena. Zenbat eta baztergarriagoa, orduan eta murriztapen eta beridazketa gehiago.

5. taula. Elkarrizketak

or.	STG	or.	XT
1 20-21	— ¿Cuántas yuntas tiene la granja de las Almezras, padre? dijo Vicente. — Seis, contestó el cestero, y es una hacienda de las más ricas de Crau... Mira, ¿ves el olivar? ¿cómo resaltan entre los olivos las líneas de cepas y de almendros!... Pero lo más hermoso, repuso interrumpiéndose, lo más hermoso y que no tiene par en la cuesta, es que hay tantas calles de árboles como días tiene el año, y en cada liño hay otro igual número de troncos.— Mas ¿cuántas arriscadoras serán necesarias para coger las aceitunas de tanto árbol! exclamó Vicente.— Todo se lleva á cabo, dijo el padre; llega el día de Todos los Santos y empiezan las muchachas de Baus á llenar sacos y lienzo de aceitunas bermejas y almendradas. Cantando sus canciones, aun cuando hubiese más aceituna la recogerían gustosas...	4	—Zenbat uztañi ditu Basaka-bordak, aita, dio Bikendi'k. —Sei, erantzun zion saskigilleak, eta Crau'en den aberaskirik aundiña duk. Ara an oliodia. Oliondo tartean begira nabari, matsondo ta gingilluritz lerroak. Ederenik ordea, esan zion mutillak Ø, aldapa ortan berdinik ez duenik, urteak egun adiña zugatz-inda izaki, ta lefo bakoitzean beste oinbeste ondo —Añanao! zenbat biltzaile bear ote dire ainbeste zugatzen olioak biltzeko? esan zuen Bikendik. —Biltzen dituk oro, esan zion aitak. Omiasainduz Ø asten dituk Baus'ko neskatxak zaku ta zoño, oliaran gorixka ta gingilkara betetzen. Geiago izanik ere, kantu-bitartean pozik bilduko likete.

Narrazioekin alderatuta, elkarrizketen itzulpenak hitzez-hitzezkoagoak dira, eta murriztapen gutxiago dituzte (5. taula). Honako hau dio STGak: «Pero lo más hermoso, repuso **interrumpiéndose**, lo más hermoso y que no tiene par en la cuesta, es que hay tantas calles de árboles como días tiene el año [...]». Orixerenarekin alderatuz gero, gerundio horren itzulpena ez da inon ageri, ezta inplizituki adierazita ere esaldiko ezin hitzen baitan.

Laburbilduz, Orixek argumentuaren muina duten testu motetan ez du horrenbesteko joera murriztatzailerik.

5.2.2. Aldaketa estilistikoak: garbizalekeriaren zantzuak. Boz pasiboa

Euskaltzaindiaren *Euskal gramatikaren arabera* (2021, 907. or.), «Euskaraz ez dugu bete-betea auzo-erdaretako pasiboen pareko egiturarik». Halere, oso sustraituta dago horren kalko gramatikala euskal literatur tradizioan: partizipiozko egiturak (adibidez, Leizarragaren «Baina **salbatua izanen duk** haur enjendratzez»). Orixeren itzulpena testu literarioa eta tradizio klasikokoa denez, espero izatekoa litzateke partizipiozko egiturak topatzea, STa erromantzez idatzia baitago. Halere, STGko 6 pasiboetatik, bat ere ez da partizipiozko egitura XTan. Pentsatzekoa da hautu hori egin izanaren arrazoiak lotura duela nazionalismoen pizkundean puri-purian zegoen joera garbizalearekin (Burke, 2006, 190. or.). Gurean ere, euskara beste hizkuntzen mailan jartzeko asmoa gramatikalaino sartu zitzaizen idazleei. Pasiboekiko jarrera hori zuen Orixek, *San Agustinen aitorkizunen* itzulpena egiten ari zela: «Izkera bakoitza beure aldera azi ta garatu oi da. Guk ezin eman dugu *passif* dalako ori bakan baizik» (Orixe, 1956 apud Jaka, 2012, 159. or.).

Jakak (2012, 159. or.) dioenez, Orixek euskararen izaeragatik itzultzen du libreki. Horregatik, partizipiozko egiturak saihesteko, modulazio eta transposizioak erabili ditu. Hona 6. taultan, gure ustez, bi adibide esanguratsuenak.

6. taula. Pasiboak 1

or.	STG	or.	XT
21	Quiero que sea glorificada como reina, y que nuestra lengua despreciada la enaltezca y la acaricie, pues canto para vosotros, pastores y cortijeros	3	Erregiñ-antzo aipatu bezat, eta gure mintzo nardatu onek gora dezala ta laztan dezala; zue-ri bainago, artzai ta bordarieri.

6. taulako adibidean, modulazio bat egin du itzultzaileak, perpausa boz aktibora pasatuta; eta subjuntiboan eman beharrean predikatua, aginteran eman du (*aipatu bezat* horretan, *nik* da subjektua, literaturan Lizardik, Iratzederrek, Zaitegik eta bestek ere erabilia, XX. mendean).

7. taula. Pasiboak 2

or.	STG	or.	XT
61	Quiero que el Consejo decida quién ama mejor, quién mejor galantea, y por consiguiente, quién es más digno de ser amado.	34	Batzafeak erabaki dezala zein den maitalerik oberen, zein limurtzailerik oberen, eta beraz, zein den maitagarfienik.

7. taulako adibidean, transposizio bat erabili du Orixek: predikatu zena adjektibo superlatibo bihurtu du.

Laburbilduz, boz pasiboa euskaratzeko egitura gramatikalki hurbilenak partizipiozko egiturak dira. Itzulpenaz ari garenean, egitura horiek erabiltzeko hautuak zuzenean du zerikusia itzulpen estrategiarekin: Orixek horrelako egiturak saihestu eta mezua beste egitura batekin nahiago du eman, dela ikuspuntua aldatuta, modulazioen bitartez; dela STko egiturako hitzen kategoria gramatikala aldatuta, transposizioen bidez. Hortaz, Orixeren kasuan, partizipiozko egiturak ez baliatzea hautu ideologiko garbia da, sasoiko joera garbizaleak bultzatua.

5.2.3. Aldaketa estilistikoak: garbizalekeriaren zantzuak. Perpaus erlatiboak

STG, STP eta STF perpaus erlatiboz josita daude, eta azken mendeotan horiek euskarara itzultzea erronka bat izan da XK-ko joera garbizalearen ondorioz. Euskaraz erlatibozko egituretatik hurbilen dagoena *zeina... bait- / -n* egitura da, baina horiek saihesteko usadioa dago gaur egun (Biguri, 2016, 367. or.). Orixe ere egitura hori saihestearen aldekoa izan zen. Haren ustez, erlatiboa menderagailuaren bitartez adierazi beharra zegoen (Iztueta, 2003, 66. or.). *Lati izkuntzaren joskera* (1966) liburuxkan izenorde erlatiboentzako hainbat alternatiba gramatikal ematen ditu:

IV. Elkartzeko izenordea.

Sobre el pronombre relativo

[...]

25. Elkarlagunak zenbait diranean, elkartzekoa nagusienarekin naiz askoren eanean, naiz kundegabeen, naiz urbillenarekin aidetu oi dute: [...] «Stultitia et temeritas quae sunt fugienda» = Alde egin behar diegun ergelkeria ta buru-iritzia; aldegitokoak diran...

[...]

28. Oarra. Latiñak bereizia omen dula-ta or ari dira idazleak, *traiecta oratio* edo alderantzizko esankizuna adierazten. Euskerak berezkoa ta betikoa du: «Quam quique norit artem in hac exerceat» = Bakoitzak dakin *lanbideari* bekio. «Romam quam dicunt urbem» = Erroma dioten uria (Orixe, 1991, 1000. or.).

Bere tesian, Bigurik (2016) prozedura franko zerrendatzen ditu, usu perpaus erlatibo esplikatiboen ordez erabiltzen direnak egun: esaldiak zatitzea, koordinazio kopulatiboak erabiltzea, koordinazio adbertsatiboak, alborakuntzak etab. Biguriren lana eredu, Orixerenean ere perpaus erlatiboak saihesteko joera egotea espero da. Hori probatzeko, *Mireyaren* (1859/1882) I.-V. kantuetako perpaus erlatibo esplikatibo zein espezifikatiboak bilatu dira.

Hasteko, Orixeren itzulpenean perpaus erlatibo horien baliokide *zeina... bait- / -n* egiturak bilatu dira eta ez da bat ere aurkitu. Horrenbestez, XTan ezinbestez agertuko dira, batetik, Orixek egokitzen jotzen duen *-n* menderagailua, eta, bestalde, parafraasi eta transposizioak, batzuk Bigurik (2016) zerrendatu dituenak. Hona 8. taulan I.-V. kantuetan topatu den adibide esanguratsua:

8. taula. STGan perpaus erlatibo espezifikatzaileak > XTan perpaus erlatiboa

or.	STG	or.	XT
21	Ciertamente aquí no falta cosa alguna y todo en este sitio es maravilla: las arboledas frondosas que sombrean el tejado; la hermosa fuente que mana en el vivero; las colmenas de abejas que en otoño se despueblan, y que al sonreír el mes de mayo suspenden cien enjambres á los altos almeces...	5	Emen ez dituk deusen eskas, ta toki zoragaría duk au: etxegaina itzalpetzen duten zugatzak, muntegi-tarteko iturria, udatzenezan ustutzen diren erle-cultzeak, eta Maiatzak iri egitean basakaetan eratxikitzen diren erlekumeak...

8. taulako adibidean, erlatibo espezifikatiboak goian aipatu *-n* menderagailuarekin eraikitako egiturekin eman dira XTan, Orixeren ideologia lingustikoarekin bat.

Kontrakoa gertatu da perpaus erlatibo esplikatiboekin: parafrasirako joera erabatekoa du itzultzaileak. Ikusi 9. taula.

9. taula. Perpaus erlatibo esplikatiiboak STGan > Parafrasiak XTan

or.	STG	or.	XT
Erlatiboaren murriztapena			
1 74	Y todo ello, cabras y ovejas, cuantas contenia el camino, reses viejas y jóvenes, rollizas y lisiadas, todo era de Hilario	43	Guzi au: auntz, ardi zar, arkazte, elbar´i, Ilarirena zen.
Anaforak eta aposizioak			
2 60	Y el Ródano, en cuyas orillas riendo y cantando se hallan tantas villas y ciudades en hilera que bajan á beber á lo largo del rio.	33	Ta Rodano ibaia: ara zatozen leño leño ura edatera ainbeste uri ta iri alai, ifika ta kantari.
3 60	Adelaida, niña morena, y Violante, su hermana melliza, cuyos padres del castillo de Estoblon cuidaban las tierras, Adelaida, niña morena, y Violante su hermana melliza, iban juntas con frecuencia á la granja de las Almezas.	33	Adelaide beltzerana ta Violanti aren sabel-aizpa, Estoblon'go gazteluko nekazarien alabak, Adelaide beltzerana ta aizpa Violanti, elkarékin zoazin maiz Basaka-bordara.
Koordinazio kopulatiboak			
4 43	sus alas centelleaban con los rayos del sol, que empezaba á calentar las coscojas.	20	Sapelaitz egal-zuriak eguzkitan dirdaika gora doazi, ta txartalak eguzkitan berotzera.
Moduzko perpausak			
5 58	Oh necios, que con el escalpelo escudriñando la muerte, pretenden conocer la virtud de la abeja y el secreto de la miel!	31	Zoroak! Ziztailuz eriotza ziztatuki erlearen indafa ta eztiaren funtsa yakin nai duzte?

Batez ere 3. adibidea da esanguratsuen, lexikoaren ikuspuntu aldaketa egin baitu lehenengoz, aposizioa erabiltzeko: STGan *gurasoak* aipatzen dira, –«Violante, su hermana melliza, [cuyos **padres** del castillo de Estoblon cuidaban las tierras]»– eta XTan, berriz, *alaba* hitza baliatzen du Orixek, subjektuari aposizio bat eransteko –«[Adelaide beltzerana ta Violanti aren sabel-aizpa], [Estoblon'go gazteluko nekazarien **alabak**]»–.

Laburbilduz, Orixek XK-ko ideologiak eta bere ideologiak aginduta, *-n* menderagailua hobesten du, gaztelaniazko zein latinezko perpaus erlatiboen itzulpena egiteko. Zenbait binomio aztertu ondoren, argi dago patroia bat dagoela: erlatibo espezifikatzaileak direnean, *-n* menderagailuarekin eta aditz jokatugabeekin eratzen ditu perpaus horien baliokideak, eta gutxitan jotzen du parafrasira. Aitzitik, perpaus erlatibo esplikatiiboak badira, murriztapenak eta parafrasiak egiten ditu itzultzaileak, bere ideologiak ez baitio ST-tik hurbil mantentzeko egiturarik erabiltzen uzten; hortaz, baliabide sintaktiko mugatuak ditu.

5.2.4. Kultura-erreferentziak: antroponimoak

Mistrak bere herria deskribatzeko aitzakia gisa idatzi zuen *Mirèio*; beraz, Proven-tzako erreferentzia kulturalerantz dago. Horregatik, antroponimo, toponimo eta bes-telako kultura-erreferentzia batzuk aztertuko dira, Orixe *domestikaziora* edo *atzerri-ratzera* emana dagoen jakiteko.

Antroponimoei dagokienez, *Mirèio*ko pertsonaiek izen proventzarrak dituzte, baina denak ez dira prozedura berberekin itzuli.

10. taula. Antroponimo egokituak STGtik XTra

STP (STF)	STG	XT
Azalaïs (Adelaïde Frantsesez)	Adelaida	Adelaide
Nourado	Nora	Nore
Veranet (Véran, frantsesez)	Veran	Veran
Uis (Alix, frantsesez)	Adelarda	Adelarda
Antèume (Antelme, frantsesez)	Antelmo	Anselm
Marran	Maran	Maran
Vioulano (Violane, frantsesez)	Violante	Violanti

10. taularen lehen zutabearen ikus daitekeenez, bertsio elebiduneko antroponimoak frantses kulturara egokituta daude STFan. STGAN ere, fenomeno bera dugu: BiFk proventzeratik barik, frantsesetik gaztelaniara egokitu ditu pertsonaien izenak, eta itzulpenik ez dutenak, bere horretan utzi ditu (*Veran*, *Maran*). Nabari da BiFk STF izan zuela alboan, egokitzapenak hurbilago baitaude frantsesezko bertsioetik, proventzerazkotik baino.

Horiek Orixerenarekin alderatuta, agerikoa da BiFren (1859/1882) eragina, izan ere, kasu guztietan gaztelaniazkoen euskal egokitzapena egiten du XTan, STPtik urrun. BiFri *Adelarda* (STFn Alix) forma kopiatu izana da bereziki adierazgarria, beharbada *Alixen* baliokide *Adelaida* (STFn *Adelaïde*) jada erabilia zuelako.

Soilik antroponimo bi *atzerriratu* dira STGAN, zeinak *atzerriratuta* baitaude XTan ere:

11. taula. Antroponimo atzerriratuak

Taven	Taven	Taven
Magali	Magali	Magali

Beste antroponimo guztiak itzultzeko, honako prozedura hauek baliatu ditu Orixek izenak euskal kulturara egokitzeko:

- a) Batzuk euskaraz jada existitzen diren beste batzuekin ordeztu ditu:

12. taula. Antroponimo domestikatuak

STP (STF)	STG	XT
Vincèn	Vicente	Bikendi
Mèste Ramoun	Maese Ramón	Yaun Erraimun
Jano-Mario	Juana María	Yoana Mari
Antèume (Antelme, frantsesez)	Antelmo	Anselm
Andreoun	Andresillo	Andder
Silvèstre	Silvestre	Txilibistro
Vinceneto	Vicentita	Bikendiñe
Jean de Cossa	Juan de Cosa	Yon Costa
Jan Bouquet	Juan Buquet	Buket'eneko Ibane
Laurèn de Gôui	Lorenzo de Gult	Gult'eneko Luenti

Bereziak dira *Buket'eneko Ibane* eta *Gult'eneko Luenti* formak, etxe-izenak adierazteko forma tipikoa (genitiboa) baliatu duelako itzultzaileak. *Andresillo*ren itzulpena egiteko, berriz, *Ander* izenari txikigarria gehitu zaio, palatalizazioaren bitartez, *Andder*, samurtasuna adierazteko.

- b) Euskal baliokiderik ez dagoenean, antroponimoak egokitu ditu: batetik, gaztelaniazko genero morfema (-a) -e-rekin ordeztzen du, emakumeen izen euskaldun batzuen kasuan; eta, bestalde, -i bukaera erantsi die izen zenbaiti, euskaldunduak bai, baina kutsu proventzarra gordetzeko.

13. taula. Antroponimo egokituak

STP (STF)	STG	XT
Mèste Ambròsi	Maese Ambrosio	Yaun Ambrusi
Lauro	Laura	Laure
Clemènço	Clemencia	Klementi
Nourado	Nora	Nore
Azalaïs (Adelaïde Frantsesez)	Adelaida	Adelaide
Viòulano (Violane, frantsesez)	Violante	Violanti
Alàri	Hilario	Ilari
Laurèn de Gôui	Lorenzo de Gult	Gult'eneko Luenti

14. taula. Kasu berezia

STP (STF)	STG	XT
Ourrias (Elzéar, frantsesez)	Elzear	Uri

*Ourri*asen itzulpenaren kasuan, badirudi Orixek proventzerazko izena izan duela inspirazio-iturri; beraz, STP/STF ere aurrean edukiko zuen itzulpena egiteko, nahiz eta STGan oinarritu.

Laburbilduz, hala Orixek nola BiFk XKra egokitu dituzte STPko antroponimoak, eta kasu gehienetan, *domestikazio* izeneko estrategia baliatu dute. Zenbaitetan, oso nabarmena da Orixek BiFren itzulpena izan zuela oinarri, *domestikazio* batzuk hari kopiatuak direlako (*Adelarda, Maran, Violanti, Nore*). Halere, izen batzuk hain dira proventzarrak (*Magali, Taven*), non ez baitute horietarako baliokiderik topatu, eta zeuden bezala utzi dira STGan zein XTan, *atzerriratze*-estrategiaren bitartez.

5.2.5. Kultura-erreferentziak: toponimoak eta bestelakoak

Mirèio Proventzaren deskribapenez betea dagoenez gero, ugariak dira bertako toponimoak eta hango kulturari eta klimari egindako erreferentziak. Horiek guztiak oharretan azaldu zituen Mistralek, irakurle frantsesarentzat; baina BiFk moldaketa egin zuen, eta Orixek ez zituen itzuli. Zerrenda luzea denez, I. kantuari dagozkionak aukeratu dira⁴ (15. taula).

15. taula. Kultura-erreferentziak

STP (STF)	STG	XT
Maguelone	Magalona	Magalona
Rau	El Rau	«Rau» aizeak
Baus/Baux	Baus	Baus
Valabrego/Valabrègue	Valabrega	Valabrega
Font-Vieille	Fuente Vieja	Iturri zarra
Martégal/Martigue	Martegal (jentilizioa) – Martega (toponimoa)	Martegatar
Cabridelle	Manzanilla	Larranbillu
Garrigo/Garrigues	Carrascal	Txapartegi
Les Saintes-Maries-de-la-Mer	Las Santas	Santak
li Chivau frus/les chevaux frux	Los caballitos que danzan	Xaldiko irrintzilaria
Mouriès	Muries	Muries
Auboi/Haut-boi	Obué	Soinugailu
Palet	Tejo	Soinugailu
Rhône	Rodano	Rodano

Toponimoei dagokienez, antroponimoekin bezala, Orixek erreferentziatzat hartu du STG. Horren adibide dira *Magalona, Valabrega, Baus, Muries, martegatar* (gaztelaniazko *Martegatik* eratutako jentilizioa) eta *Rodano*. Horrez gain, STPa Proventzako

4 Omititu dira proventzar esapideak.

haizeaz ari denean, *Rau* izena ematen zaio, baita STGan (1859/1882) ere. Orixek, berriz, esplikazioa egiten du: «“Rau” aizea». Toponimoetako bat hitzez hitz ere itzuli du: STGan *Fuente-Vieja* zenarentzat, *Iturri zar* eman du XTan.

Landare izenetan, orain arte aipatutakoaren kontra, esanguratsua da STP-STF bertsioko *cabridelle*, Mistralen oharraren arabera *aster tripolium* ‘paduretako asterra’. STGan BiFk (1859/1882) beste landare batekin ordezkatu du *–manzanilla–*, eta horrenbestez, STGak kutsatuta, Orixek hitz horren baliokidea eman du: *larranbillu*.

Garrigue hitzaren itzulpena egiteko, berdina gertatzen da. Mistralen oharraren arabera, «*Garrigo*: lande o’il ne croît que des chênes-nains, *agarrus*». Hortaz, *quercus coccifera* baino hazten ez den lekua. Gaztelaniazko ordainik hurbilena *garriga* litzakete, baina BiFk *carrascal* erabili du, eta Orixek horren haritik *txapartegi* euskaratu du.

Gainera, Proventzako bi musika-tresna ere agertzen dira: *palet* eta pr. *auboi* / fr. *haut-bois*. Mistralen oharraren arabera, paletak altzairuzko bi disko dira, elkarren kontra jotzen direnak; bigarrena, bistan da, oboea. STGan BiFk *tejo* hitzarekin ordeztu du lehenengo musika-tresna: *paletaren* antzekoa, baina zeramikazkoa eta Gaztela-Andaluzia ingurukoa. Beraz, BiFk *domestikatu* du. Bigarren tresna, *obué* itzuli du gaztelaniaz. XTan, berriz, *soinugailu* hitz orokor bakarrarekin *neutralizatu* da STPren karga kulturala.

Proventzako jaietako irudi bati ere ageri da: pr. *li Chivau frus* / fr. *les Chevaux-frux*. Mistralen oharrak dioenez, kartoizko zaldiak dira (Zuberoako zaldikoaren antzekoa). STGan *neutralizatu* da terminoa (*caballitos que danzan*), baina Orixek *domestikatu* du *xaldiko irrintzilariak* erabilirik.

Arazo gutxiago izan dute erreferentzia erlijiosoak itzultzeko, lau kulturetan baitaude erreferentzia baliokideak. Adibidez, STP *madalenco* / STF *Magdeleine* / STG *Santa Magdalena* / XT *Madalenak*; edo STP *Toussant* / STF *la Toussaint* / STG *El día de Todos los Santos* / XT *Omiainsandu*.

5.3. Azterketa konparatiboaren ondorioak

Orixeren *Mireio* bertsiua, Mistralen bertsiua elebiduna eta BiFrena alderatu ondoren, honako ondorio hauek atera daitezke.

Makroegiturari begira Orixe itzultzaile libretzat jo daiteke. Izenburuak bere horretan utzi dituen arren –betiere bere estilo nominalizatzailearekin eta izen-elkarketekin–, izenburupean ageri diren laburpenen ordena aldatu du eta sintetikoago bihurtu ditu.

Mikroegitura mailan nabarmenagoa da libreki jokatzeko joera, itzulpen osoa murriztapen eta berridazketaz josita baitago, itzultzailearentzat euskara egokienean idatzita. Mikroegituran dago itzultzailearen ideologia linguistikoaren isla, etengabe erabiltzen ditu-eta ustez euskara landuak dituen ezaugarri aberatsok. Sintaxi aldetik ere, oso nabarmena da XK-ko joera garbizaleak Orixerengan izandako eragina, XTan ez baitago

erromantzeen ezaugarritzat jotzen diren boz pasiborik, ezta *zeina-bait* egiturako erlatibozkorik ere, barbarismotzat jotzen zirelako XKn. Ondorioz, Mistralen diskurtsoa sintaktikoki transformatuta dago.

Kultura-erreferentzia franko ere domestikatuta edo neutralizatuta daude, hala toponimo nola antroponimoak, landare-izenak, etab. Halere, kontuan hartu behar da aldaketa batzuk STGan ere ageri direla. Hortaz, dudatan jarriko nuke Orixeren itzulpena horren kulturalki asimilatuta dagoen, BiFk (1859/1882) egindako aldaketetatik abiatu bazen.

Antroponimoen kasuan, STetako izenak bere horretan uztea hobesten da egun, baina ez da beti horrela izan. Gaztelaniazko literatur sisteman, antroponimoen kultura egokitzapena egin izan da tradizionalki, pertsona ezagunena barne (Moya, 1993, 35. or.). Hala gertatzen da STGan (1859/1882), non autorearen izena ere *domestikatuta* baitago: Federico Mistral. Euskal Literatur Sistema bi erdal sistemen menpe dagoenez, ez da kasualitatea Orixek horixe egin izana XTan. Hortaz, *Mireio* itzulpena XK-ko sasoiko ideologia dominantearen eta itzultzailearen ideologiaren emaitza da.

6. ONDORIOAK

Laburbilduz, Mistralen obra eta bere ideia erromantikoak itzulpenari esker iritsi dira Euskal Herrira, baina ez bertsio elebidunari esker, gaztelaniazko bertsioari esker baizik, *Félibrige* mugimenduaren lagun katalanen eskutik. *Euskaltzaleak* ere erromantizismoz blai daude, eta, horregatik, *Mireioren* itzulpena guztiz ideologikoa da, hainbat arrazoirengatik.

Batetik, obra itzultzeko motibazioak zein diren aztertuz gero: 1) hizkuntza gutxitu baten Nobel Saridunaren obra hurko sentitzen dutelako; 2) helburu literarioa: Mistralen estetika erromantiko/indigenak euskal literatura aberastuko zuelako; 3) helburu politikoa: itzulpenetik euskal poema nazionala ontzeko ideiak har zitzaizketelako.

Bestalde, itzulpen prozedurak aztertu ondoren, itzulpena guztiz ideologikoa dela konturatuko gara, hor gordetzen baita 1) XKn euskarazko idazketaren inguruan dagoen ideologia linguistiko dominantea, garbizalekeria, eta 2) itzultzailearen ideologia linguistikoa: euskararen abstrakzioarako balioa demostratzea, testu guztiz trinkoa ehunduta.

Hortaz, bai *Mirèio* testu originalak bai aztergai dugun Orixeren itzulpenak ideologia erromantikoarekin bat egiten dute, zentzu guztietan: idazteko edo itzultzeko motibazioetan, nahiz idazteko moduan eta edukian. Elkarrengandik urruti dauden herriak izan arren, ideologikoki oso hurbil daude, zentzu politiko, linguistiko eta erlijiosoan. Horrek probatu egiten du, hortaz, Europako mugimendu artistiko, kultural eta filosofikoen elkarrekintza itzulpenak segurtatzen duela, zeina gabe *Euskaltzaleei ez zitzaien Mirèio* iritsiko.

7. LABURDURAK

BiF: Barallat i Falguera
 ST: sorburu-testua
 STF: frantsesezko sorburu-testua
 STG: gaztelaniazko sorburu-testua
 STP: proventzerazko sorburu-testua
 XK: xede-kultura
 XL: xede-literatura
 XT: xede-testua

8. MIRÈIOREN EDIZIOAK

- Mistral, F. (1859). *Mirèio. Pouèmo prouvençau de Frederi Mistral, emé la traducioun literalo en regard*. J. Roumanille librarire-éditeur.
- Mistral, F. (1859/1882). *Mireya. Poema provenzal* (C. Barallat i Falguera, itz.). Biblioteca Arte y Letras.
- Mistral, F. (1859/1930). *Mireio* (N. Ormaetxea *Orixe*, itz.). Verdes Atxirika.
- Mistral, F. (1859/1990). *Mireio* (N. Ormaetxea *Orixe*, itz.; J. Otaegi, arg.). Euskal Editoreen Elkarte.

9. ERREFERENTZIAK

- Aranbarri I. & Izagirre K. (1996). *Gerraurreko literatur kritika*. Labayru.
- Ariztimuño Aitzol, J. (1986). *Obras completas: artículos en los diarios Euzkadi y El Día = Idazlan guztiak V. Euskal kultura pizkundearen eta kristau gizarte-gintzaren eragile (I)*. Erein.
- Biguri, J. L. (2016). *Euskararen eta gaztelaniaren arteko itzulpenaren estilistika konparatu baterako materialak. Perpaus erlatibo esplikatiboak euskaratik gaztelaniara eginiko literatura-itzulpenetan* [Doktore-tesia, UPV/EHU]. ADDI. <https://addi.ehu.es/handle/10810/32669>
- Bilbao, G. (2018). Orixeren itzulpen argitaragabea: Homeroren *Iliada* VI, 466-496. In G. Bilbao, P. Gartzia & M. K. Menika (arg.), *Bai, jauna, bai: fisika euskaraz! Jose Ramon Etxebarria irakaslearen omenez* (275.-286. or.). UEU.
- Burke, P. (2006). *Lenguas y comunidades en la Europa Moderna* (J. Blasco, itz.). Akal Universitaria.
- Ciprés, M. A. (2002). Las traducciones catalanas del provenzal en la prensa del siglo XIX. *Thélème*, 17, 179-195. <https://revistas.ucm.es/index.php/THEL/article/view/THEL0202110179A>
- Elhuyar. (d. g.). *Elhuyar hiztegia*. Elhuyar. <https://hiztegiak.elhuyar.eus/>
- Euskaltzaindia. (2012). *Euskaltzaindiaren hiztegia*. Euskaltzaindia. https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_hiztegiabildatu&task=hasiera&Itemid=1693&lang=eu
- Euskaltzaindia. (2021). *Euskararen gramatika. 1. liburukia*. Euskaltzaindia.

- Euskaltzaindia. (2023). *Orotariko euskal hiztegia (OEH)*. 11. argit. https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_oehberria&task=bilaketa&Itemid=413&lang=eu-ES
- Iztueta, P. (2003). *Orixe saiogilea*. Utriusque Vasconiae.
- Jaka, A. (2012). *Itzulpenari buruzko gogoeta eta itzulpen-praktika Joseba Sarrionandiaren lanetan*. Euskaltzaindia.
- Lefevere, A. (2017). *Translation, rewriting and the manipulation of literary fame*. Routledge.
- Lizardi, X. (1987). *Kazetari lanak* (L. Otaegi, arg.). Erein.
- Mendiguren, X. (1988). Orixeren itzulpenaz. *RIEV*, 33(1), 33-44. <https://www.eusko-ikaskuntza.eus/es/publicaciones/orixeren-itzulpenaz/art-13113/>
- Moya, V. (1993). Nombres propios: su traducción. *Revista de Filología de la Universidad de La Laguna*, 12, 233-248. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=91799>
- Ormaetxea Orixe, N. (1991). *Idazlan guztiak. III. liburukia: artikulu eta saiakerak* (P. Iztueta, arg.). Eusko Jaurlaritza.
- Ormaetxea Orixe, N. (2006). *Gutunak (1917-1961)* (I. Iztueta & P. Iztueta, arg.). Utriusque Vasconiae.
- Otaegi, L. (2022). Euskal lirikako edizio elebidunak XX. mendeko kanonean. In A. Arcocha & H. Le Bihan (arg.), *Territoires, langues, littératures & cultures: confrontations, lectures, translations* (95.-121. or.). Tir Rennes & Euskaltzaindia.
- Rosselló, P. (2010). *Mireia*, de Frederic Mistral, en el 150 aniversario de la seva publicació. *Estudis Romànics*, 32, 393-399. <https://doi.org/10.2436/20.2500.01.66>
- Ruiz, I. (2003). *Aitorkizunen historia eta testua*. Orixeren eskuizkributik Lekuonaren ediziora. Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Ruiz, I. (2009). Literaturaren zertarakoa, itzulpenak eta hizkuntzaren auzia Orixerengan. *ASJU*, 43(1-2), 805-818. <https://doi.org/10.1387/asju.1760>
- Toury, G. (2012). *Descriptive translation studies and beyond*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.100>

